

Het Stadsarchief Amsterdam bewaart meer dan 200 duizend vreemdelingenkaarten. Stuk voor stuk vertellen ze het verhaal van nieuwe Amsterdammers. En daarmee is het ook een nuttige bron voor genealogen. Auteur Nelleke van Zeeland

Vreemdelingen leren kennen

De Engelse Margaret Whitefoot meldde zich, samen met haar zoon, op 18 september 1939 bij de Amsterdamse Gemeentepolitie. Er werd genoteerd: beroep 'componiste', komende van 'Berlijn'. Ze kreeg een uitkering uit 'erfenis L. Davids'. Het gaat hier om actrice en componist Margie Morris (1892-1983). In 1913 was ze met haar geliefde Louis Davids al naar Nederland gekomen, waar ze samen liedjes schreven en optraden. Ze reisden zelfs naar Nederlands-Indië voor een tournee, maar in 1922 gingen ze uit elkaar. Na de dood van Davids in 1939 kwam Margie vanuit Duitsland naar Amsterdam en werd '20/12/40 geïnterneerd', zo stelt haar vreemdelingenkaart. Na haar vrijlating bleef ze op de van Woustraat in Amsterdam wonen, in 1946 vertrok ze naar Den Haag. Dit is slechts een verhaal van één vreemdeling die zich in Amsterdam meldde. In het Archief van de Gemeentepolitie van Amsterdam bevinden zich ruim 200 duizend vreemdelingenkaarten, die allemaal een persoonlijk verhaal representeren. De kaarten zijn geborgen in 327 dozen die ruim dertig meter plankruimte beslaan. Alle kaarten hebben nog een openbaarheidsbeperking vanwege de privacyge-

voelige informatie. Omdat bekend is dat veel van de personen die op deze kaarten voorkomen al zijn overleden en het zo'n rijke bron is voor persoonlijk en wetenschappelijk onderzoek, is het Stadsarchief Amsterdam in 2019 het project Vreemdelingenkaarten gestart. De missie: zoveel mogelijk vreemdelingenkaarten digitaal beschikbaar stellen.

Vreemdelingenregistratie

In 1849 werd de eerste Vreemdelingenwet in Nederland ingevoerd, de 'regeling der toelating en uitzetting van vreemdelingen'. Bij de uitvoering van de wet was een rol voor de gemeentepolitie weggelegd: 'De toelating geschiedt door het hoofd van politie [...] met uitreiking van een reis- en verblijfpas', luidde artikel 5. Hiermee was ook de vreemdelingenregistratie geboren, want de politie moest zicht houden op wie de binnengekomen vreemdelingen waren, of ze in hun onderhoud konden voorzien, waar ze verbleven, enzovoorts. In eerste instantie gebeurde dit in de zogenaamde vreemdelingenregisters: grote gebonden boeken waarin de gegevens van de vreemdelingen werden genoteerd. Niet in alle steden is de administratie zo goed bijgehouden en in veel plaatsen zijn

de registers niet of niet volledig bewaard gebleven. Amsterdam is een van de weinige steden met een langlopende, bijna complete serie en is mede daarom zo interessant voor onderzoek. De Vreemdelingenregisters van Amsterdam 1849-1922 zijn al volledig gedigitaliseerd en van een index voorzien.

In 1918 kwam er een aanvulling op de Vreemdelingenwet. Hierin werd de plicht tot registratie expliciet gemaakt en gesproken over het bijhouden van mutaties op het gebied van onder andere het woonadres. Er werd een administratief systeem ingericht met als doel 'het doen houden en doen bijhouden van een centraal register betreffende identiteitskaarten en een centraal register betreffende controlepassen.' De vreemdelingenkaarten deden hun intrede.

Gemeentepolitie

In het Amsterdamse Archief van de Gemeentepolitie (toegang 5225) bevinden zich nu twee kaartsystemen: 1) het kaartstelsel van de geregistreerde vreemdelingen. Alfabetisch geordend, circa 1920-1971 (inventarisnummers 3859-4140); 2) de vreemdelingenkaarten van personen

met een tijdelijke verblijfsvergunning, circa 1939 (inventarisnummers 4141-4226W).

De kaarten zijn verschillend van uiterlijk: roze, rood, blauw, bruin, geel, met diverse invulvelden en indelingen. Omdat de kaarten niet chronologisch maar alfabetisch zijn opgeborgen – wat logisch is vanuit het toenmalige gebruik – geeft het vreemdelingenkaartenarchief een gemiddelde aanblik. In sommige gevallen zijn er bij de kaarten zelf ook documenten bewaard, zoals pasfoto's of brieven van bijvoorbeeld garantstellingen voor vluchtelingen.

Eens in de zoveel tijd werd er een nieuwe kaart ingevoerd, met veranderingen ten opzichte van de vorige versie. Dit kunnen uiterlijke veranderingen zijn, zoals kleur en indeling, maar ook inhoudelijke. Een opvallend voorbeeld hiervan zijn enkele velden op de achterkant van de kaarten, die het signalement van de vreemdeling geven. Deze velden zijn in de jaren dertig van de twintigste eeuw toegevoegd. Naast uiterlijke kenmerken, zoals lengte, haar, ogen en neus, kwamen daar in 1941 ook de velden 'Arisch' en 'Niet-arisch' bij.

Hoewel er tussen de typen vreemdelingenkaarten onderling verschillen bestaan, is grosso modo vergelijkbare informatie te vinden. Waar kwam de vreemdeling vandaan? Waar ging de vreemdeling wonen? Wat deed de vreemdeling voor werk? En wat kwam hij of zij in Amsterdam doen?

Digitale beschikbaarstelling

Omdat de looptijd van de vreemdelingenkaarten tot 1971 gaat, rust er een openbaarheidsbeperking op de kaarten tot 2072. We weten immers niet welke gegevens van welke persoon zich in welke doos bevinden. Omdat de oudste kaarten echter al in 1920 zijn opgemaakt, weten we wel met zekerheid dat veel geregistreerden op de kaarten inmiddels zijn overleden. Die individuele kaarten zouden dus openbaar mogen zijn. Op dit moment kan het papieren archief alleen worden geraadpleegd na een verzoek voor het inzien van niet-openbaar archief. Omdat dit een behoorlijke drem-

Maar liefst 164 verschillende nationaliteiten werden geregistreerd

pel is voor de toegankelijkheid, wil het Stadsarchief Amsterdam graag iets doen aan de doorzoekbaarheid en – waar dat wettelijk kan – de openbaarmaking van dit archief. Door de gegevens van alle vermelde personen in te voeren, is de openbaarheid per kaart te regelen en kan een groot deel van dit archief wel openbaar gemaakt worden. Om zo ver te komen is een project gestart, opgedeeld in verschillende stappen: digitaliseren (scannen van de kaarten), indexeren (invoeren van gegevens op VeleHanden), matchen (nagaan welke personen al overleden zijn) en publiceren (het online zetten van de openbare gegevens). Het digitaliseren van het papieren archief duurde ongeveer een halfjaar en leverde meer dan 495 duizend scans op. Bij het digitaliseren is zoveel mogelijk de papieren werkelijkheid gereconstrueerd, dat wil zeggen dat kaarten die bij elkaar zaten met bijvoorbeeld een paperclip, of begeleidende briefjes bij een kaart, als digitale eenheid zijn vastgelegd. Dit resulteerde in setjes scans die over eenzelfde persoon of gezin gingen. In totaal werden het ruim 221 duizend setjes, in VeleHanden-termini ook wel werkpakketten genoemd. Omdat het om het verwerken van persoonsgegevens kon gaan, had het Stadsarchief Amsterdam bij het invoeren wel te maken met de AVG (Algemene Wet Gegevensbescherming). Voor het crowdsourcingsproject op VeleHanden is er daarom een verklaring ingebouwd, die een vrijwilliger vóór deelname moest invoeren en accorderen. Daarnaast is het belangrijk om te benadrukken dat deelnemers willekeurig scans kregen uitge-

deeld, ze niet konden bladeren naar andere (eerder ingevoerde) scans en op het forum alleen uitsnedes van scans zonder persoonsgegevens werden gedeeld. VeleHanden fungeerde op deze manier uitsluitend als digitale beschrijvingsruimte.

Op 5 januari 2021 ging het VeleHanden-project van start en de belangstelling was enorm. Deels door de coronacrisis, waarin mensen soms plotseling meer tijd hadden, deels door de brede interesse in deze bron. Van meet af aan liep het storm.

Binnen een maand waren er vierhonderd deelnemers aangemeld en uiteindelijk kwam de teller op 754 deelnemers te staan. Binnen een halfjaar waren alle werkpakketten dubbel ingevoerd.

Het invoeren zorgde ook voor veel activiteit op het forum. Er werden veel schrijvende verhalen van vluchtelingen gevonden, maar ook bijzondere beroepen, de meest uiteenlopende nationaliteiten en beroemdheden van over de hele wereld. Soms werd de ellende die die kleine kaartjes in zich droegen een invoerder even te veel, soms ontstond er discussie over het wel of niet aandacht schenken aan personen die fout zouden zijn geweest in de Tweede Wereldoorlog – al met al signalen dat deze bron de inspanning waard is.

Na het invoeren en controleren volgt nu het vaststellen van de openbaarheid. Dit gebeurt op twee manieren: via de zogenoemde honderdjaargebruik die het Stadsarchief hanteert (honderd jaar na de geboortedatum worden de gegevens van een persoon openbaar gemaakt) of via matching (uit andere bronnen blijkt dat een persoon al eerder is overleden). Matching gebeurt binnen dit project met de overlijdensgegevens van Netwerk Oorlogsbronnen. Het levert beide partijen iets op: het Stadsarchief Amsterdam kan na matching meer gegevens openbaar maken en Netwerk Oorlogsbronnen kan de relevante vreemdelingenkaarten koppelen aan de juiste tijdlijnen. Als bekend is welke personen zijn overleden en welke kaarten openbaar gemaakt mogen worden, dan kunnen deze kaarten online worden gepubliceerd. De verwachting is dat dit in de tweede helft van 2022 zal gebeuren.

Vreemdelingenkaart van Margaret Whitefoot.
Coll. Stadsarchief Amsterdam

Vondsten

De gegevens zijn dan voor iedereen te doorzoeken en de scans voor iedereen te zien. Vele vondsten zullen dan nog gedaan kunnen worden, zowel op persoonlijk (voorouders) als maatschappelijk (denk aan herkomstonderzoek) als wetenschappelijk niveau (migratiegeschiedenis). Het topje van de ijsberg van bijzonderheden uit dit archief is ontdekt tijdens het invoerproject. Een aantal verhalen die werden gedeeld op het forum van

VeleHanden zijn uitgewerkt op de themasite over de vreemdelingenkaarten (zie de link onder aan deze pagina). Die verhalen variëren van het begin van de carrière van Audrey Hepburn tot het tragische lot van de familie Klein die de Tweede Wereldoorlog trachtte te ontvluchten op het schip de St. Louis. Ook werden lijstjes bijgehouden op het forum van VeleHanden, bijvoorbeeld van bijzondere (vergeten) beroepen. Weet je wat een balletjesmaker of een gummiplakker deed? Wist je dat er in 1959 een

wrouwelijke 'rekenaarster (programmeuse)' kwam werken bij het Mathematisch Centrum? Al in 1928 had Amsterdam een telefoonmonteuse verwelkomd. De vele beroemde schakers, acteurs en musici die Amsterdam voor korte of langere tijd aandeden kleurden het dagelijks invoerwerk.

Hoewel nationaliteit geen veld was dat op VeleHanden werd ingevoerd, werd er op het forum toch gestart met het verzamelen van nationaliteiten onder de noemer 'Amsterdam als smeltkroes'. Maar liefst 164 verschillende nationaliteiten werden geregistreerd.

Al tijdens het invoerproject kregen we veel vragen van mensen die geïnteresseerd zijn in deze bron. Een bijzonder verzoek kwam van iemand die duidelijkheid zocht over het lot van een van zijn voorouders en er door de vreemdelingenkaarten achter kwam dat diegene tijdens de Tweede Wereldoorlog was ondergedoken in Amsterdam. Daarnaast kwamen er enkele verzoeken die betrekking hadden op herkomstonderzoek van kunstobjecten. Door de gangen van kunsthandelaars na te gaan kan hier soms duidelijkheid in worden verschaft. Ook voor het onderzoek naar de razzia's van 22 en 23 februari 1941 bleken de vreemdelingenkaarten een nuttige bron. De verschillende invalshoeken voor onderzoek dat met behulp van deze kaarten kan worden uitgevoerd zijn heel divers en tot nu toe is slechts een klein palet aan mogelijkheden verkend. Als alle openbare gegevens beschikbaar komen, zal er nog veel meer mogelijk worden en zullen we deze vreemdelingen pas echt leren kennen. •

Nelleke van Zeeland is projectleider binnen de afdeling Toegankelijkheid & Digitale Informatie van het Stadsarchief Amsterdam. Ze coördineert uiteenlopende projecten op het snijvlak van digitalisering, crowdsourcing en online beschikbaarstelling. Ga voor meer informatie over de Vreemdelingenkaarten naar: amsterdam.nl/stadsarchief/themasites/vreemdelingenkaarten